

Deskundigenbijeenkomst Eerste Kamercommissie voor Justitie en Veiligheid (J&V) over de rol van de pers in de democratische rechtsstaat op 17 mei

Spreektekst Coen de Jong - historicus, politicoloog en publicist

Allereerst veel dank voor de uitnodiging en voor de mogelijkheid om hier vandaag te kunnen spreken.

Hoe zit het met de controlerende functie van de media in onze rechtsstaat? Kritische media die misstanden en machtsmisbruik aankaarten vormen een **tegenmacht op de regering, in aanvulling op de tegenmacht van het parlement**. Nederland heeft gelukkig een veelvoud aan media die in grote vrijheid kunnen opereren. Tegelijk staat de **pluriformiteit** van de Nederlandse media op een aantal punten onder druk:

- De internationale organisatie van journalisten Reporters without Borders benadrukte onlangs dat **twee grote Belgische uitgevers** - Mediahuis en DPG - vrijwel alle landelijke en regionale dagbladen in Nederland in handen hebben. Deze concentratie van eigenaarschap werkt **uniformering** in de hand en verzwakt de positie van redacties en journalisten ten opzichte van de eigenaren.
- De Nederlandse Publieke Omroep bestaat uit vele omroepverenigingen maar die **bedienen steeds minder een eigen maatschappelijke groep**. De publieke omroep maakt gedegen nieuws- en actualiteitenprogramma's - zoals Nieuwsuur - maar is tegelijk sterk gericht op aan het woord laten van Haagse politici.
- Een **deel van de Nederlandse burgers ervaart – terecht of onterecht - bij de gevestigde media éénzijdigheid en partijdigheid** en zoekt naar alternatieven. Dat blijkt wel uit de wildgroei aan podcasts, interviewprogramma's en nieuwskanalen op sociale media.

Er is afnemend vertrouwen onder een deel van de burgers in zowel de media als de politiek. Deze trends versterken elkaar

- De Edelman Trust Barometer uit 2021 concludeerde dat internationaal gezien **het vertrouwen in journalisten, in nieuwsorganisaties én in politici en hun woordvoerders historisch laag is**. Het publiek ziet hen in toenemende mate als partijdig of ongeloofwaardig.
- Het Verweij-Jonker instituut constateerde in 2021: **een kwart van de Nederlanders heeft gebrek aan vertrouwen in de instituties van de rechtsstaat**. De staatcommissie parlementair stelsel onder leiding van Johan Remkes waarschuwde in 2018: bijna 30 procent van de Nederlandse bevolking vertrouwt de politiek niet of stemt niet.
- Journalisten als Peter Middendorp, Dieuwertje Kuipers en Kim van Keken wezen al op het bestaan van een **vicieuze Haagse cirkel** waarin ministers, voorlichters, Kamerleden én Haagse correspondenten elkaar voeden en beïnvloeden. Kamerleden leven van media-aandacht en proberen hun *soundbites* op Nu.nl en de *trending topics* op Twitter te krijgen. Haagse correspondenten zijn gebaat bij lekken, anonieme verhalen en fluistercampagnes van de voorlichters van politieke partijen. Het **versterkt het beeld** dat de media rond het Binnenhof **onderdeel zijn van de politiek (en daarmee van de macht)**.

- Wie goed zoekt kan met name in de dagbladen en opiniebladen genoeg kritische analyses vinden over - bijvoorbeeld – lobbypraktijken van bedrijven bij ministeries of over misstanden in de jeugdzorg. **Dat zijn echter vaak niet de verhalen die het grootste publiek bereiken.**
- De **talkshows** behandelen graag emotioneel beladen onderwerpen als Zwarte Piet of uitspraken van Johan Derksen. Dat zijn onderwerpen waarover ministers en andere politici graag live op televisie **sociaal wenselijke uitspraken** komen doen. Ministers mijden de talkshow-tafels liever als er **kritische vragen** dreigen te komen over bijvoorbeeld het woningtekort of over stijgende energieprijzen.
- De media maken – deels uit tijdgebrek en deels uit gewoonte – veel en vaak gebruik van **officiële bronnen**. Dat maakt het voor ministeries en instituties gemakkelijk om het officiële standpunt prominent in de publiciteit te krijgen. Het duurt vaak een stuk langer voordat **contraire informatie** - bijvoorbeeld over de gevolgen van gasboringen in Groningen of over de Toeslagenaffaire - in de berichtgeving doordringt.
- Al deze trends versterken het idee - onder een deel van de Nederlandse burgers - dat politiek en media hén niet bedienen. Hun **onvrede** daarover laten deze burgers vervolgens luid en duidelijk horen op de sociale media.

Politici en overheden zoeken naar controle op de (sociale) media en willen desinformatie bestrijden, wat juist contraproductief kan uitpakken

- Regelmatig beklagen politici zich dat de burgers de media niet meer geloven. Vaak ligt daaronder de angst dat de burgers hén - de politici - niet meer geloven. Politici én overheden wijzen vervolgens graag met de vinger naar de sociale media, die vol zouden staan met nepnieuws en desinformatie.
- De Europese Commissie wil via de **Digital Services Act** platforms als Facebook en Twitter kunnen gaan dwingen om desinformatie over gevoelige onderwerpen als Corona, de oorlog in Oekraïne en klimaatbeleid **te blokkeren of te verwijderen**. Nederland is verplicht dergelijke Europese richtlijnen om te zetten in nationale wet- en regelgeving. Het zou goed zijn als de Eerste Kamer alert is op de toekomstige uitwerking van deze Digital Services Act door de Nederlandse regering.
- Want desinformatie is een zeer subjectief begrip. **Wie bepaalt wat waar of niet waar is?** Is dat een door de regering aangestelde commissie? Of door de overheid geselecteerde factcheckers?
- Zowel de Nationaal Coördinator Terrorisme en Veiligheid (NCTV) als een afdeling van Defensie gingen tijdens de Coronacrisis over op het **monitoren en observeren van uitspraken** van opiniemakers, activisten en burgers op platforms als Twitter en Facebook. De Autoriteit Persoonsgegevens was uiterst kritisch over een wetsvoorstel om deze activiteiten van de NCTV van een wettelijke basis te voorzien. De Eerste Kamer zou de minister van Justitie en Veiligheid hierop in het debat van 30 mei a.s. scherp kunnen bevragen.
- Onder politieke druk kan bestrijding van desinformatie ontaarden in het **voorschrijven van waarheid** vanuit de overheid. **Er kunnen opinietaboes ontstaan** op impopulaire meningen. Het deel van de Nederlandse burgers dat al een laag vertrouwen heeft in politiek én media zal het ervaren als nieuw bewijs van éézijdigheid en partijdigheid.
- En naast burgers zijn ook journalisten gevoelig voor taboes en voor signalen vanuit de politiek over welke opvattingen gewenst of ongewenst zijn. **In een rechtsstaat is het belangrijk dat de journalistiek onbevreesd de macht kan controleren.**

Wat kan de politiek wél doen om de controlerende functie van de media aan te moedigen? Een aantal suggesties

- Laat de politiek de **pluriformiteit én de onafhankelijkheid** van de media (ook de kleinere) zoveel mogelijk bevorderen en verdere monopolievorming tegengaan, desnoods via regulering. En de politiek moet in woord en daad de **vrijheid en veiligheid van journalisten en hun bronnen** garanderen.
- De politiek - en de staatssecretaris voor Media en Cultuur - kunnen een **stevig signaal aan de Publieke Omroep** geven om nieuwsvoorziening en achtergrondjournalistiek belangrijker te maken én daarbij steeds meerdere invalshoeken en perspectieven te hanteren.
- Voor politiek én media zou het goed zijn als **de Tweede Kamer meer onderzoekscapaciteit** krijgt, gefinancierd uit publieke middelen. Zodat de Kamer op eigen initiatief onderzoek kan (laten) doen naar ontwikkelingen en misstanden in samenleving.
- Een **brede en onafhankelijke maatschappelijke onderzoekagenda** door de Tweede Kamer opent voor de media een nieuwe stroom van informatie, naast de officiële bronnen uit het domein van de regering. En het kan journalistieke aandacht stimuleren voor wat er buiten Den Haag in de maatschappij gebeurt.